

A patikanevek keletkezésmódjai

1. Mivel az évszázadokon át élő és funkcionáló cégérnevektől a patikanevek jelentős része jellegét tekintve eltávolodott, ezért megokolt amazoktól elkülönített rendszerű vizsgálatuk. Noha eddig is szóltak róluk a gyógyszerészet történetével foglalkozó kutatók (l. többek között: CSIPPÉK JÁNOS, A szerzetesrendek gyógyszerterárai: Gyógyszerészeti Közlöny XIX, 591—3, 672—4; PAPP DEZSŐ, Amerikai gyógyszerterárok: Gyógyszerészeti Közlöny XIX, 142—3; BARADLAI JÁNOS—BÁRSONY ELEMÉR, A magyarországi gyógyszerészet története I—II.; NÉKÁM LAJOSNÉ, Régi magyar patikák; BLÁZY ÁRPÁD, A gyógyszerészet szerepe a mezővárosi települési struktúrában: A Dunántúl településtörténete 1776—1948. II/1, 212—7; UŐ.: A gyógyszerészet megjelenése és fejlődése Zala megyében 1711—1847.: Zalai Gyűjtemény 1. sz.), valamint a cégérek, illetőleg a házjegyek vizsgálói (ALFRED GRENSER, *Zunft-Wappen und Handwerker-Insig-nien*; EMMERICH SIEGRIS, *Alte Wiener Hauszeichen*; CSATKAI ENDRE, *Cégérek*), névtani szempontú bemutatásuk és rendszerezésük mind ez ideig nem történt meg. Beszámolómban ennek a vázlatát és főbb szempontjait kívánom vitára bocsátani.

a) A patikák neveit legteljesebben a Gyógyszerészek évkönyve című különböző évjáratú almanachok tartalmazzák, nekem az 1899. évi került a kezem ügyébe (szerkesztette K. KARLOVSZKY GEYZA. Bp., 1900.), amelynek a 171—218. lapján találjuk a magyar- és horvátországi patikák nevét, a lakosok számát, a patika jogállását (reál jogú, személy jogú stb.), az alapítás évét és a tulajdonos, esetleg a bérelő vagy a kezelő nevét. Mindezeket az adatokat a helység-nevek betűrendjében közli az összeállítás.

b) Az itt lajstromozott 1478 patika közül 1347-nek (90,6⁰/₀) fel van tüntetve a neve is, 132-ét nem tudja a szerkesztő, 8-nak meg egyáltalán nincs címe. Az 1347 patika 162-féle nevet visel (külön névnek számítva a *Megváltó* — *Salvator*, a *Szűz Mária* — *Szent Mária* stb.-féle neveket, de egynek véve a hangtani eltérést mutatókat: a *Veres Kereszt* — *Vörös Kereszt*, a *Szerecsen* — *Szerecseny*-féleket).

c) A leggyakoribb nevek (1. *Megváltó* 162: 10,8⁰/₀, 2. *Szentháromság* 107: 7,2⁰/₀, 3. *Magyar Korona* 101: 6,7⁰/₀, 4. *Órangyal* 96: 6,5⁰/₀, 5. *Isteni Gondviselés* 84: 5,6⁰/₀, 6. *Szent István* 51: 3,4⁰/₀, 7. *Remény* 50: 3,4⁰/₀, 8. *Angyal* 49: 3,4⁰/₀, 9. *Szentlélek* 44: 3⁰/₀, 10. *Vörös Kereszt* 41: 2,8⁰/₀) arról tanúskodnak, hogy közöttük két nagyobb réteget lehet elkülöníteni: világit és vallásosat. Ugyanezt tükrözi egyébként a teljes névállomány is: a világi jellegű nevek száma 94 (58⁰/₀), a vallásosaké pedig 70 (42⁰/₀), és csaknem ugyanilyen arányban oszlik meg a gyógyszerterárok száma is.

d) A patikák történetével foglalkozó egyes szakmunkákban többek között az olvasható, hogy a gyógyszerterárok címei kezdetben vallási tárgyúak voltak, és csak később, „a protestáns éra beköszöntével” váltották fel ezeket a világi

nevek, illetőleg hogy csak a XVIII. század elején jelennek meg a vallási és etikai szimbólumok (vö. BARADLAI—BÁRSONY i. m. I, 339).

A fenti kérdést eldöntendő vagy legalábbis e kérdés eldöntéséhez adalékkal szolgáló megvizsgáltam a patikaneveket alapítási évük szerinti csoportosításban, amiből szinte egyértelműen kiderült, hogy legrégebb, XVI. századi alapítású patikáink egy kivétellel (a pozsonyi *Megváltó*) közönséges cégérneveket viselnek: *Fekete Sas* Nagyszében, 1560., *Beszterce*, 1600.; *Oroszlán Lócse*, 1503.; *Vörös Rák* Pozsony, 1500. De már a XVII. században megkezdődik az egyházi (katolikus) nevek előretörése, mert a 17 ekkori alapítású patika közül nyolcnak vallásos jellegű neve van: *Megváltó* (1), *Szentháromság* (2), *Angyal* (2), *Segítő Mária* (1), *Gránátalma* (1), *Isten szeme* (1). Ez a folyamat aztán a XVIII. és a XIX. században tovább erősödik, míg aztán 1899-re eléri az említett 42⁰/₀-ot.

2. A patikanevek sorában az alábbi típusokat különíthetjük el.

A) Az első csoportba tartoznak a világi nevek.

a) A világi nevek legrégebb rétege a heraldikából jól ismert állatok nevei, amelyek a fogadók és a fűszerboltok portálján igazították útba a városba érkező, igen gyakran írni-olvasni nem tudó vidéki embert: *Arany Szarvas*, *Sas*, *Szarvas*, *Egyszarvú*, *Arany Egyszarvú*, *Gólya*, *Pelikán*, *Hattyú*, *Holló*, *Medve*, *Fehér Galamb*, *Fehér Oroszlán*, *Fehér Szarvas*, *Két Oroszlán*, *Sólyom* stb.

b) Művelődéstörténeti szempontból tanulmányos adalékot olvashatunk Pécsnek a *Szerecsenhez* címzett, 1697-ben erigált patikájáról Baradlai és Bársony már idézett művében: „*Germinus gyógyszerész fia, Ladislaus 1352-ben örökös nélkül halt el, és hontmegyei, százi birtokát Nagy Lajos újra egy gyógyszerésznek adományozta. Ez a gyógyszerész magister Zerechen, aki nagy potentát lehetett, mert mint udvari gyógyszerész ... egyben a pécsi királyi kamarának is főispánja volt*” (BARADLAI—BÁRSONY i. m. I, 57). Éppenséggel elképzelhető, hogy e patikanév népnévből lett személynevet takar, és ha ez így van, akkor ebből divatnév lett, mert Bécsben, Grazban és Triesztben (itt *Két Mór*hoz) is találkozunk *Szerecsen*-hez címzett patikákkal (vö. Österreichische Medicinal-Schematismus. Von KARL CZUBERKA und GOTTLIEB KRAUS). Azonban a névadási módok keresztjeződésével, illetőleg együtt hatásával — amit a németek *Deutungskreuzung*-nak neveznek — nemcsak a személynevek kialakulásakor kell számolnunk, hanem a patikanevek keletkezésekor is, tehát a *Szerecsen* név népnév is lehet, hisz a XVII. századig patikusaink zöme olasz (esetleg mór) származású volt, és azt is tudjuk, hogy a „mohamedán vallású, török, de nem bolgár eredetű szaracénok, izmaeliták, kálizok vagy böszörmények már 1111-ben ... mint a királyi jövedelmek kezelői működnek” (TAGÁNYI KÁROLY: MNy. XX, 137). A boltok és fogadók cégérére kétségtelenül a patikákról került át — legalábbis nálunk —, mert Pest-Budán csak 1859-ben fordul elő a *Két Szerecsen* bolti cégérként, a *Mór* ugyanitt 1845-ben, a *Néger* az 1830-as években, a *Szerecseny* pedig 1850-ben, tehát valamennyi jóval később.

c) Ezek mellett már a XVII. században megjelennek a nemzeti és hazafias nevek (*Magyar Korona*, *Szent István*, *Magyar Király*), amelyek aztán a XVIII. és a XIX. században gyorsan terjednek, egyikük-másikuk divatnévvé is lesz (pl. a *Magyar Korona* 0 — 20 — 32 — 48)¹.

¹A patikaneveket a következő öt korszakba soroltam: I. 1500—1599, II. 1600—1699, III. 1700—1799, IV. 1800—1849, V. 1850—1899.

d) A klasszicizmus XVIII. század végi és XIX. század eleji magyarországi virágzása patikaneveinket sem hagyja érintetlenül, mert a gyógyítás védőistenei és ezek jelvényei a patikák cégtábláin is olvashatók, illetőleg láthatók (*Aesculap, Hygieia, Kígyó, Fehér Kígyó, Apolló, Minerva, Mérleg*), továbbá a gyógyítással nem vagy alig összefüggő *Flóra, Diana, Fortuna, Herkules, Iris*.

e) A nemzeti önismeret és önbecsülés jeleként a XIX. században megjelenik a *Korona, a Mátyás király, az Arany Korona, a Szent László király, a Magyar Címer, az István király, a Széchenyi István, az Attila, a Bethlen Gábor, a Hungária, a Hunnia, a Megye címer, az Ország címer, a Székely címer* stb.

f) A szenvedő és a gyógyulásban bízó ember számára nemcsak a vallásos jellegű patikanevek voltak reménykeltőek (*Mária segíts, Isteni Gondviselés* stb.), hanem a *Remény* (50 patika), a *Reménység* (6 patika) és az elvilágiasodott bibliai reményjelkép, az *Olajág* is.

g) Az *Opera* (Budapest), a két *Kálvária* (Szeged és Budapest), valamint a *Prófeta* (Budapest, Illés u.), a *Szent Flórián* (Budapest, Flórián u.) stb. nevek azt bizonyítják, hogy a patikák fölverték a közelben levő szobor, épület vagy utca nevét. (Ennek fordítottja: Pesten a *Kígyó* utcát és teret az ott levő *Kígyó* patikáról nevezték el.)

h) A helyi történeti, irodalmi hagyomány ápolását láthatjuk a mohácsi *II. Lajos magyar király* (1848.), a szekszárdi *I. Béla király* (1863.), a sárbogárdi *Tinódi Sebestyén* (1861.), a kápolnásnyéki *Vörösmarty* (1887.), a szigetvári *Zrinyi* (1893.) nevű gyógyszertárak XIX. század végi megjelenésében. Föltehetően a keszthelyi *Két Oroszlán* is helyi hagyományra utal, mert nagyon valószínű, hogy ugyanarról a két oroszlánról van szó, mint amelyik még ma is ott tartja a Festicsek címerét volt kastélyuk bejárata fölött. Ez valószínűvé teszi, hogy a heraldikai patikacímek (*Sas, Pelikán* stb.) összefüggésbe hozhatók a nemesi címerekben szereplő állatokkal, pontosabban a város földesurának vagy volt földesurának címerével. E kérdés tisztázása azonban még további munkát igényel.

i) Néhány ugyancsak XIX. századi gyógyszertár a jellegének, rendeltetésének megfelelő címet visel: *Városi Gyógyszertár* (3), *Vidéki Gyógyszertár* (1), *Udvari Gyógyszertár* (1).

j) A vidékre jellemző foglalkozásnév két esetben fordul elő patikanévként *Bányász* (Abrudbánya, Gyalár).

k) Hogy a Genfben 1863-ban megalakított Nemzetközi Vöröskereszt milyen nagy jelentőségű esemény volt már a maga idejében is, azt a *41 Vörös Kereszt* és a *7 Genfi Kereszt* nevű patika is mutatja.

l) A *Fehér Kereszt* meg (1895.) aligha független attól az osztrák-magyar alapítású karitatív egyesülettől (1882.), amely a volt közös hadsereg megsebesült vagy beteg tisztjeinek ingyenes gyógyítását és árváinak segítését volt hivatva szolgálni.

B) A patikanevek második nagy csoportját a vallásos nevek alkotják.

a) Mivel „Magyarországon a XVII. század közepén a legtöbb patikát a jezsuiták alapították” (NÉKÁMNÉ i. m. 19), kézenfekvő a magyarázat, miért viseli 162 a *Megváltó*, 12 az *Üdvözítő*, 3 a *Jó pásztor* nevet, azaz Jézus attribútumait, hozzátéve persze, hogy zömük már a névdivat eredményeként. A jezsuiták mellett a ferencesek és az irgalmasok alapítottak és működtettek még számottevő patikát. Az irgalmasok valamennyi patikájukat — nálunk is és másutt is — a rendjük jelvényében szereplő *Gránátalmá*-hoz címezték (BARADLAI—BÁR-

SONY i. m. I, 216; CZUBERKA—KRAUS i. m. 251). A ferences patikáknál nem tapasztaltam efféle jelenséget, sőt Nagykanizsán a Fekete Sas volt a tulajdonukban.

b) A Szentháromságnak különösen nagy tisztelete — a marianizmussal egyetemben — a XVIII. század közepén, a magyarországi egyházi barokk kiteljesedésének időszakában bontakozik ki (az okai közismertek), hatására megjelenik és divatnévvé válik a *Szentháromság* (107), a *Szentlélek* (44), a *Szűz Mária* (18), a *Segítő Mária* (17) és a *Szent Mária* (7) patikanév.

c) Több vidéknek vannak különösen tisztelt szentjei, akiknek a neve patikanevéként is előfordul. Délnyugat-Magyarországon és Horvátországban Szent Vid kultusza például nagyon erőteljes volt, amit az is mutat, hogy a zágrábi egyházmegyében 28 templom és kápolna viseli a nevét. Fiumében van *Szent Vid és Modest* templom, és nyilvánvaló, hogy az itteni hasonnevű patika e két szentről vette a nevét². A Szeged rókusvárosi, a sóskúti patikanév is megegyezik a templomcímekkel (*Rókus* és *Rozália*). *Szent Bernát* neve pedig a cisztercita rend magyarországi tartományának székhelyén, Zircen vált patikanévvé.

d) Az *Órangyal*-hoz, az *Angyal*-hoz, továbbá mindazokhoz a szentekhez, akikhez a katolikus ember betegségében fohászolni szokott (*Szent Rókus*, *Szent Terézia*, *Szent Borbála* stb.), számos patikát címeztek.

3. Névadási indítékaik, valamint történeti rétegződésük vizsgálata után néhány szempont érvényesítését kísérelem még meg.

a) Azokon a vidékeken, ahol nagyobb tömegben éltek protestánsok (Debrecen, Békés), alig van vallásos név (Debrecenben: *Angyal*, *Arany Egyszarvú*, *Fehér Hattyú*, *Kígyó*, *Magyar Korona*, *Megváltó*, *Reménység*; Békés: *Arany Csillag*, *Fehér Hattyú*, *Isteni Gondviselés*).

b) A korábbi századokban — de még századunkban is — nem egy fogadó üzleti okokból vagy tulajdonosváltozás következtében megváltoztatta cégérének a nevét. Ennek nyomát a patikanevek esetében nem tapasztaltam, azt viszont igen, hogy a XIX. századra jellemző magyarítás következtében a diószegi *Auróra*-t *Hajnal*-ra változtatta a tulajdonos.

c) A patikanevek nyelvi eszköze fele részben (50,6⁰/₀) tulajdonnévből (zömük, 46,3⁰/₀-uk személynévből), fele részben pedig közszókból keletkezett. Van egy mondatszó is, a *Mária segítség*. A közszavaknak 53,2⁰/₀-a jelzős szerkezetű (többségük minőségjelzős, 6 birtokos jelzős, 1 pedig mennyiségjelzős), 46,7⁰/₀-uk megpuszta köznévi. A leggyakoribb jelzők a *fehér* (8), az *arany* (7) és a *magyar* (3). A jelzett szavak a *csillag*, *egyszarvú*, *kereszt*, *korona*, *oroszlán*, *sas*, *szarvas*, *galamb*, *hattyú*, *kígyó*, *király* stb.

d) Századunk 30-as éveinek közepén az utca, tér stb. neve a korábbinál jóval több patikanevet indukál, például Budapesten: *Alkotás* (Alkotás u.), *Városmajor* (a Városmajorban), *Szent Endre* (Szentendrei út), *Belvárosi* (Szervita tér), *Városház* (a Városház mellett), *Bazilika* (a Bazilika mellett), *Oktogon* (az Oktogonon), *Deák Ferenc* (a Deák Ferenc utcában) stb. Páduai Szent Antal XX. századi erőteljes kultusza a patikanevekben is megnyilvánult, csak Budapesten öt

²Föltehetően a templom mellett volt, de az sincs kizárva, hogy ettől függetlenül nevezték el, hisz Szent Vidhez mint a 14 segítő szentek egyikéhez többek között az epilepsziában szenvedők szoktak imádkozni, nem is szólva arról, hogy a patikusok patrónusukként tisztelték (vö. Lexikon für Theologie und Kirche. Herausgegeben von J. HÖFER und K. RAHNER X, 826.) Szerbiai kultusza kétségtelenül összefügg a szerbek nagy ünnepével, a *Vidov dan*-nal (vö. F. MAY, A „Fekete Kéz” 75).

újonnan erigált patika viselte a nevét. Ugyancsak a század első harmadában neveztek el patikát Békéscsabán *Luther Márton*-ról (Gyógyszerészek Évkönyve 1935. Szerkesztette KARLOVSZKY GÉZA és KORITSÁNSZKY OTTÓ).

e) Ha vizsgálatukat nem elszigetelten, hanem az európai vagy legalábbis a szomszédos országok patikaneveit is figyelembe véve végezzük el, nyilvánvalóvá válik, hogy nemcsak a típusok, hanem még a nevek zöme is megtalálható Bécsben, Prágában, Triesztben, Lembergben, tehát a volt Osztrák-Magyar Monarchia nagyvárosaiban. (Pl. Bécs: *Arany Elefánt, Arany Griff, Arany Korona, Arany Sas, Cet, Császári és Királyi Patika, Egyszarvú, Fehér Szarvas, Fekete Medve, Fekete Sas*, s hogy ez nem a császári sas, mint ahogy egyes művelődéstörténészek vélik, arra talán némi bizonyíték, hogy Prágában volt *Reichsadler* nevű patika is.) Természetesen itt is megtalálhatók a vallásos nevek, csupán a hazafias nevek gyér száma feltűnő, de ez meg Ausztriának a monarchiában elfoglalt vezető szerepével hozható összefüggésbe (vö. CZUBERKA—KRAUS i. m. 52—5).

4. Végezetül megállapíthatjuk, hogy a patikanevek intézményes eltörlésével számos nyelvi művelődéstörténeti emlék ment feledésbe még akkor is, ha tudjuk, hogy sok esetben (a falvakban szinte kivétel nélkül) nem a címükön emlegették a gyógyszertárakat, hanem vagy egyszerűen „a patiká”-nak mondták, esetleg *alsó, felső* stb. jelzővel látták el, vagy pedig tulajdonosának a nevéről nevezték (pl. a Kaposvár Fő utcájában levő patikát még ma is *Babócsai-patiká*-nak nevezik az idősebbek [Somogy megye földrajzi nevei 149/189]). A fűszerüzletekhez hasonló sorszámozásuk révén mai neveik egyáltalán nem informatívak, még annyira sem, mint az amerikai patikák, amelyeknek nincs és soha nem is volt nevük, viszont cégablájukon fel van tüntetve tulajdonosuk neve.

ÖRDÖG FERENC